

ХРОНІКА

Ольга Морозова (Миколаїв)

Ольга Гайдай (Миколаїв)

Міжнародна наукова конференція «Українсько-польські відносини: до 100-річчя підписання Ризького договору»

Захід відбувся 10 червня 2021 р. в Миколаєві в рамках традиційного Міжнародного наукового Ольвійського форуму та з нагоди 25-річчя заснування Чорноморського національного університету ім. Петра Могили. Організаторами виступили Українсько-польський науково-дослідний інститут і кафедра історії ЧНУ ім. Петра Могили, а співорганізаторами – Університет гуманітарних та природничих наук ім. Яна Длугоша (Ченстохова), Миколаївське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. Метою дискусії визначалося дослідження різних аспектів українсько-польських відносин, зокрема значення Ризького договору для подальших взаємин двох країн і народів.

Спільна історична минувшина українців та поляків має велику кількість як позитивних, так і негативних проблемних моментів. Упродовж століть формувалися стереотипи й упередження, що досі ускладнюють взаєморозуміння та розвиток українсько-польської співпраці. Звернення до «гострих» питань історії дасть можливість подолати стереотипи й міфологізацію образу сусіда в національній свідомості українців. Лише діалог допоможе з'ясувати позиції сторін і знайти шлях до порозуміння, виробити практичні рекомендації щодо узгодження важких моментів спільної минувшини.

У конференції взяли участь майже півсотні дослідників з України (Київ, Дніпро, Харків, Одеса, Черкаси, Івано-Франківськ, Чернівці, Херсон, Ізмаїл, Первомайськ, Миколаїв), Польщі (Варшава, Ченстохова, Познань, Жешув), Угорщини (Сегед). До заходу долучилися також студенти-історики ЧНУ ім. Петра Могили, представники громадськості міста Миколаєва.

Почесними гостями й учасниками форуму були консулка Республіки Польща в Одесі *Жанета Дела*, голова Союзу литовців Херсонщини, радниця почесного консула Литовської Республіки у Херсонській обл. *Наталія Дануте Бімбїрайте*, директор Українсько-польського наукового історичного центру Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького д-р іст. наук, професор *Євген Сінкевич*.

Конференцію відкрив ректор ЧНУ ім. Петра Могили д-р техн. наук, проф. *Леонід Клименко*, який наголосив на вагомості заходу й зазначив, що співпраця з польськими колегами – один із пріоритетних напрямів діяльності вишу. З вітальною промовою звернувся проректор із наукової роботи д-р наук із держ. управл., проф. *Володимир Беглиця*. Він підтримав пропозицію до всіх учасників форуму продовжувати науковий діалог у межах спільних проєктів. Консулка Республіки Польща в Одесі *Жанета Дела* побажала всім плідної дискусії. Модераторками конференції стали директорка Українсько-польського науково-дослідного інституту ЧНУ ім. Петра Могили професорка кафедри історії *Ольга Морозова* та заступниця директорки доцентка кафедри історії *Ольга Гайдай*.

Пленарне засідання розпочалося з виступу професорки *О.Морозової* на тему «Ризький мир та його значення для України». Дослідниця зазначила, що історики по-різному оцінюють ту угоду. Вітчизняні підкреслюють, що Українська Народна Республіка була для Ю.Пілсудського лише інструментом досягнення ширшої мети – знищення Російської імперії, мала бути державою-сателітом, цілком залежною від Польщі. Натомість польські наголошують на фактичному визнанні Варшавою незалежності України напередодні підписання Ризького миру, сприянні внаслідок зусиль польської дипломатії визнанню УНР також Латвією й Фінляндією. Як українські, так і польські фахівці вважають, що Варшавський договір, укладений Ю.Пілсудським і С.Петлюрою 1920 р., фактично вивів Україну з дипломатичного вакууму, створеного навколо української держави західними країнами. Однак підписання 18 березня 1921 р. Ризького миру між представниками РСФФР і УСРР, з одного боку, та Польщі – з іншого, фактично анулювало союз Пілсудського – Петлюри. Найбільшою жертвою Ризького договору стала УНР: українські землі було поділено між Польщею та радянською Росією, загострилася проблема кордону.

Продовжив пленарне засідання проф. *Євген Сінкевич* доповіддю «Ризький мир – ключові питання». Він звернув увагу на факт активізації уваги дослідників як з України, так і Польщі до проблеми договору 1921 р. у зв'язку зі 100-річчям з дня його підписання. Так, питання українських національно-визвольних змагань і, зокрема, Ризького миру порушувалися на конференції, що відбулася у квітні поточного року у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаніка. На заході було зазначено, що визвольний рух українського народу необхідно розглядати у проміжку між 1914 і 1923 рр., згідно з рецепцією Д.Дорошенка. Є.Сінкевич зауважив, що, на його думку, верхня межа повинна визначатися не формальним рішенням Ради послів держав Антанти щодо територіальних і політичних змін на українських землях (1923 р.), низку положень якого не було виконано, а Ризьким миром 1921 р., коли II Річсполита фактично узгодила свої східні кордони, а українці отримали «квазі-республіку» УСРР, представники якої формально стали одними з підписантів угоди. Також було наголошено, що українська закордонна історіографія однозначно трактує Ризький мир як зраду Польщею свого союзника – УНР, з яким попередньо було підписано Варшавську угоду (1920 р.). Цей договір порівнюють з Андрусівським (1667 р.). Є.Сінкевич привернув увагу присутніх також до обставини, що вояків-уєнерівців було інтерновано в таборах подалі від місцевостей, де проживало етнічно українське населення.

Завершив пленарну частину завідувач кафедри методології та історії історіографії Університету гуманітарних і природничих наук ім. Я.Длугоша габліт. д-р, проф. *Тадеш Сроґош*. У своїй доповіді «Гайдамацькі рухи та Коліївщина – польсько-український протокол розбіжностей» він акцентував увагу на тому, що впродовж століть міжетнічні відносини відбувалися у складних обставинах. У XVIII ст. на взаємину впливали соціальні, національні, релігійні, міжнародні фактори. Нерідко історики доволі необ'єктивно представляли події. Починаючи з XVIII ст., змінювалися масштаби конфлікту, коливаючись між спорадичною співпрацею та геноцидом, що, безсумнівно, вплинуло на їх історичне сприйняття. Фахівець наголосив, що сьогодні треба прагнути до примирення між братніми народами. Утім це не означає ігнорування складних і болючих питань. У польсько-українському історіографічному дискурсі можна виділити кілька спірних проблем: характер гайдамацьких рухів; позиція Росії під час Коліївщини; роль Юзефа Габрієля Стемпковського у придушенні повстання; масштаби жорстокості з обох сторін конфлікту, включаючи кількість убитих в Умані; наявність або відсутність програми державотворення в лавах повстанців; використання понятійного апарату з ідеологічними особливостями; загальна оцінка подій, яка частково впливає з ідеологічних причин. Т.Сроґош запропонував спільну польсько-українську дослідницьку програму, яка сприятиме уникненню розбіжностей у поглядах. Суть її полягає в тому, щоб увести протилежні думки до наукового дискурсу, урахувавши культурну складову проблеми, що не була збережена ані з української, ані з польської сторони.

Робота секцій розпочалася з доповіді канд. іст. наук *Дмитра Бондаренка* (Серед) «Центральна та Східна Європа в геополітиці часів I світової війни та системи міжнародних відносин, 1914–1921», котрий звернув увагу на ключові моменти європейської геополітики перших десятиліть XX ст., окресливши згаданий регіон як історичний у просторі

між Німеччиною та Росією, як арену суперництва великих держав. Доповідач навів тезу Г.Маккіндера про те, що хто править Центральною і Східною Європою, той домінує в Євразії та світі. Напруженість між великими державами породила дві проблеми: польське й балканське питання.

Доцентка *Наталія Шевченко* (Миколаїв) зосередилася на історико-культурній спадщині країн Центрально-Східної Європи у часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої як на підґрунті для сучасного міжрегіонального співробітництва. Було зазначено, що для Польщі, Литви, Білорусі, України спільна історико-культурна й політична спадщина стала вагомим аргументом у вимогах незалежності на початку ХХ ст. Драматичні події боротьби за власну суб'єктність 1918–1921 рр. цих народів, що по праву вважали себе спадкоємцями польсько-литовської держави й активно до неї апелювали, засвідчили існування спільних геополітичних проєктів відродження самостійності як складових колишньої конфедераційної Речі Посполитої.

Проф. *Марек Миколайчик* (Познань) у доповіді «Варшавська битва 1920 р. за відгукми й коментарями західних учасників і спостерігачів» наголосив на значенні польсько-радянської війни, зокрема оборони Варшави, для процесу відбудови незалежної Польщі. На думку дослідника, імовірна поразка обернулася б включенням більшості польських земель до складу червоної Росії та створенням усіченої польської державності зі столицею в Познані чи Кракові. Набагато гірший сценарій означав би переможний похід більшовиків на захід і захоплення цілої Європи.

Проф. *Микола Михайлуца* (Одеса) висвітлив проблеми та становище православної Одещини в непівській ретроспективі (перша половина 1920-х рр.). Сутність піднепівського суспільства Одеси того періоду він схарактеризував словами історика В.Савченка, який визначив, що воно було «розділеним не тільки за соціальним, класовим, партійним, національним критеріями, однак і за конфесійним також». На думку М.Михайлуци, саме 1920-ті рр. стали вирішальними в державно-церковних взаєминах в УСРР. Українські більшовики діяли за вождівським сценарієм, намагаючись «боротьбу з релігією поставити науковіше», «розпочати кампанію після серйозної підготовки», як писав їх ідейний натхненник.

Докторки *Анна Чернецька-Габерко* та *Кароліна Студницька-Мар'янчик* (Ченстохова) представили доповідь щодо смерті Ю.Пілсудського. Проаналізувавши джерельний матеріал з Опавського земського архіву, дослідниці навели факти, що розбудували легенду про кончину польського маршала.

Професорка *Ірина Шандра* (Харків) дослідила транспортні проєкти на українських землях у першій чверті ХХ ст., дійшовши висновку, що, попри лише часткове втілення розроблених підприємцями заходів на початку ХХ ст., напрями економічних удосконалень на українських землях стали наочним свідченням стратегічного бачення розвитку території.

Канд. іст. наук *Максим Зелінський* (Херсон) представив результати вивчення умов Ризького миру 1921 р. в оцінці польських націонал-демократів. Дослідник зауважив, що напередодні підписання угоди Україна вкотре у своїй історії опинилася в ролі «розмінної монети» між Варшавою й Москвою. Укладений у Ризі 18 березня 1921 р. мирний договір перекреслив далекосяжні амбіційні проєкти Ю.Пілсудського щодо федералізації Польщі та звів нанівець його спроби послабити радянську Росію. Натомість результати Ризької угоди засвідчили перемогу інкорпораційної програми лідера націонал-демократії Р.Дмовського, яка передбачала унітарний устрій держави та відмову національним меншинам у праві на власну територіальну й культурну автономію.

Д-р *Пьотр Кжиковський* (Варшава) висвітлив геостратегічні та геополітичні наслідки Ризького договору. На його думку, підписаний у березні 1921 р. акт став найважливішою мирною угодою міжвоєнного періоду у Східній Європі, що мало вирішальне значення не лише для долі підписантів, а й регіону Центрально-Східної Європи у цілому. Зокрема для Польщі це вможливило завершення періоду відбудови держави та демаркації кордонів, перехід до мирного розвитку. Для інших країн було покладено початок визнанню їхньої державності. П.Кжиковський вважає, що це також був документ про визнання обома сторонами незалежності України, а це мало колосальне значення для консолідації національної ідентичності українського населення.

Олексій Щетинін (Київ) звернув увагу на релігійний чинник в українсько-польських відносинах на Правобережжі початку ХХ ст. Історик порушив питання, наскільки дві найбільші християнські конфесії регіону напередодні І світової війни – римо-католицька та православна – збігалися з етносами, з якими їх ототожнюють, тобто з поляками та українцями. На думку О.Щетиніна, відносна релігійна свобода того часу (приміром, право законно відпадати від панівної релігії) активізувала місіонерську діяльність як католиків, так і православних. Однак католицька церква, котра звикла десятиліттями жити під тиском із боку влади, скористалася свободою, повернувши за невеликий відрізок часу певну частину православних до своєї пастви. Натомість православна, котра користувалася практично повною підтримкою адміністрації, втратила ознаки свого панівного становища та не змогла забезпечити успіх власної контрмісії, адже мала суперником не тільки римо-католиків, але і протестантів.

Наталія Курільчук (Київ) виступила з доповіддю «Ризький мир і жителі “Олевського прикордоння”»: між кордонами і реаліями життя». Дослідниця наголосила, що період боротьби за незалежність України 1917–1921 рр. став одним із найдраматичніших не лише в історії всієї держави, а й конкретних її регіонів та запропонувала ввести в науковий обіг поняття «Олевське прикордоння». Н.Курільчук звернула увагу на те, що жителі сучасної Олевщини, так само, як і деяких інших районів історичної Волинської губернії, були втягнуті у вир боротьби між УНР, більшовиками та поляками. Ключовою подією у цьому процесі варто вважати підписання Ризького мирного договору в 1921 р., що призвело до поділу Волині й Полісся на дві частини, коли ряд сіл і містечок опинилися у складі Польщі та УСРР.

Ангеліна Буланова (Дніпро) розповіла про повстанський рух на Катеринославщині 1918–1921 рр. як об'єкт радянської пропаганди. Дослідниця стверджує, що найбільш поширеним було автоматичне навішування ярлика «петлюрівщини» на будь-який прояв соціального невдоволення або національної свідомості та ототожнення повстанських селянських загонів із «кримінальними бандитами». Історикиня наголосила, що радянські методи пропаганди виявилися досить дієвими, адже негативний контекст у визначеннях «петлюрівець» або «куркуль» відчувається й сьогодні.

Грунтовними та дискусійними стали доповіді професорки *Лілії Циганенко* (Ізмаїл) «Польські шляхтичі в житті міст Південної Бессарабії (XIX – початок ХХ ст.)», професорів *Володимира Комара* (Івано-Франківськ) «Політика Польщі щодо УНР у міжвоєнний період» та *Юрія Котляра* (Миколаїв) «Терор голодом проти селянського повстанського руху на Миколаївщині у 1921 р.», габіліт. д-ра *Марека Жили* (Варшава) «Безпека Польщі в контексті польсько-українського військового співробітництва в історичній перспективі», доц. *Владислава Пархоменка* (Миколаїв) «Ризька мирна угода 1921 р. у спогадах І.Мазепи», доценток *Інни Підберезних* (Миколаїв) «АСЕАН – Польща: діалог партнерства» та *Ольги Гайдай* (Миколаїв) «Стиль життя в системі соціальної стратифікації», доц. *Бориса Драмарецького* (Київ) «Повсякденне життя українського населення в УСРР та Польщі на початку 20-х рр. ХХ ст.», доцентки *Ольги Скус* (Умань) «“Польське питання” в репресивній політиці сталінського режиму на Уманщині», канд. іст. наук *Тараса П'ятничука* (Чернівці) «Нереалізовані плани: США та Друга Річ Посполита в 1918–1921 рр.», канд. іст. наук *Андрія Стародуба* (Київ) «Ризький мир та початковий етап інституалізації православної митрополії в Польщі», докторки *Кінги Фінк* (Жешув) «Польсько-українські контакти у музичному середовищі Львова на рубежі XIX і ХХ ст. (на основі діяльності Яна Чубського та Станіслава Бурси)», кандидатки іст. наук *Наталії Буланової* (Дніпро) «Повсякденне життя польського населення Кам'янського наприкінці XIX – на початку ХХ ст.», *Наталії Трифонової* (Київ) «Ризький мир та останні грошові емісії Директорії», *Олександра Карабіна* (Черкаси) «Українські і польські добровольчі формування з австрійсько-угорських військовополонених у роки Першої світової війни», *Геннадія Коваля* (с. Новосафронівка, Миколаївська обл.) «Візит начальника польської держави маршала Пілсудського до Франції у лютому 1921 р.»¹.

¹ Див.: Олівійський форум – 2021: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: XV міжнар. наук. конф. 10–13 червня 2021 р., м. Миколаїв: Програма та тези доп. Міжнар. наук. конф. «Українсько-польські відносини: до 100-річчя підписання Ризького договору». – Миколаїв, 2021. – 80 с.

Слід зауважити, що проблематика конференції викликала чималий інтерес. Не дивлячись на гострі дискусійні моменти дослідники дійшли консенсусу в розв'язанні спірних питань історії. Захід сприяв виробленню об'єктивної оцінки взаємовідносин між українцями й поляками та підтвердив, що накопичений упродовж століття різноплановий історичний, історіографічний матеріал вимагає подальшої рефлексії, усебічного узагальнення. Результати форуму мають практичне значення та можуть бути використані при розробці стратегії розвитку українсько-польських відносин.

Учасники конференції відзначили високий науковий та організаційний рівень заходу. Організатори висловили вдячність адміністрації університету у сприянні проведенню наукового діалогу й усім учасникам і гостям – за інтерес до спільних ініціатив, цікаву полеміку, плідну роботу. Було наголошено на вагомості дискусії для подальшого розвитку українсько-польських наукових контактів. Учасників форуму було запрошено на наступний захід – «Балто-Чорноморський союз: історія та сучасність», який відбудеться у Чорноморському національному університеті ім. Петра Могили на початку червня 2022 р. в рамках щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі».